

Найда Иванова (София, България)

КОНТАКТНИ СИНОНИМИ В СЪЧИНЕНИЯТА НА ПЕТЪР БОГДАН БАКШИЧ, ФИЛИП СТАНИСЛАВОВ И КРЪСТЬО ПЕЙКИЧ

През XVII и XVIII в. в южнославянските книжовни езици се осъществява динамичен преход между изчезващи стари традиции и формиращи се нови книжовноезикови типове. При хърватите езикът на богослужебните книги се русифицира, с което отслабва неговата роля за интелектуализацията на писмените норми на народна говорна основа; запада и чакавският книжовноезиков тип, носител на ренесансови филологически и естетически стойности. Същевременно процъфтява кайкавската литература, развиват се нови щокавски литератури в Босна, Далмация и Славония. При православните южни славяни се засилва черковнославянското влияние, отмира средновековната сръбскославянска традиция. На Балканите прониква барокът – под знака на реформацията и контрареформацията в западната част на полуострова и от източнославянските културни средища при православните южнославянски народи. През този период се засилват общите южнославянски духовни тежнения, като същевременно отделните народи осъзнават и собствената си етнокултурна идентичност.

В тази сложна езикова ситуация в книжовните езици се развиват специфични тенденции – от една страна, се спазва строгото нормиране на дадени езикови средства, стигащо до абсолютна стилизация, с цел да се интелектуализира и естетизира езиковото изразяване и, от друга страна, се проявява отвореност към вариативността и езиковата пъстрота на говорната стихия за постигане на разбираемост и сетивност на възприятията. Характерно явление става засилената употреба на контактни синоними – т. е. синонимни лексикални двойки или многочленни редове, свързани със съюзи или съюзни изрази *i, ili, ali, aliti, ter, tojest* и т.н. Това явление е достатъчно сложно в еволюцията на всеки отделен книжовен език, а още по-трудно може да бъде осмислено в литературата на българските католици, чийто книжовноезиков модел е изграден върху надетническа, обща южнославянска основа. Те творят в различни жанрове – религиозно-поучителна проза (*Bogogliubna razmischliana od otaystva odkupglienua çoviçanskoga S. Bonaventuræ Cardinala... Romæ, 1638* [по-нататък *Б1*] и *Blagoskrovischte nebesko Marie Divicze Mayke Vohue... Romæ, 1651* [по-нататък *Б2*] от Петър Богдан Бакшич), апокрифна литература („Абагар“, Рим, 1651 [по-нататък *А*] от Филип Станиславов) и историческо-поучителна литература (*ЗАРЦАЛО НСТННЕ... 8 МНЄЧНЕ, 1716* [по-нататък *З*] от Кръстьо Пейкич). Съчиненията се различават и по обем, и по конкретната си езикова ориентация.

Обикновено се изтъква, че ролята на контактните синоними е да направят означаваното понятие разбираемо за по-широк читателски кръг. Те показват прагматичните комуникативни цели и възможности на авторите, които най-често включват лексеми от различен диалектен произход, от различни езици или стилове. Този тип синоними с чисто пояснителна функция е сравнително ограничено представен в *Б1*, *Б2*, *А* и *З*. Книжовниците имат по-широки мотиви и амбиции с употребата на контактните синоними – да изразят и определени свои концептуални (философски, естетически, етически) представи чрез езиковите възможности на целия южнославянски регион.

В този смисъл особено внимание заслужават синонимите за изразяване на едно и също значение. Това явление присъства в съчиненията на тримата или поне на двама от книжовниците. Макар че на фона на голямото синонимно богатство на българската католическа книжнина тези случаи не са многобройни, те са израз на сходното образование и културна ориентация на творците и позволяват да се потърсят общите принципи на изграждането на „илирийската“ езикова норма. Същевременно спецификата на синонимната употреба в отделните съчинения е подчинена на изискванията на съответния жанр, а освен това е проява на индивидуалните езикотворчески възможности на авторите. В този тип контактни синоними могат да се обособят две групи: 1) клиширани синонимни двойки, които най-общо в непроменен вид се употребяват в съчиненията на различни автори (чрез тях могат да се потърсят причините за запазването и за разколебането на езиковата стабилност); и 2) случаи на употреба на една и съща лексема, която у различни автори образува различни синонимни редове (така се установяват индивидуалните чисто езикови, стилистични и концептуални представи на авторите).

1. ИДЕНТИЧНИ ДВОЙКИ КОНТАКТНИ СИНОНИМИ

Най-често лексемите се характеризират с обобщеност и недиференцираност на значението. Чрез тях се постига логически акцент, а понякога имат еуфоничен ефект.

1. *Mir i pokoj*. Един от редките случаи на съхраняване на пълната идентичност на синонимната двойка при употребата ѝ в трите съчинения: *Yasam paувeshi mir, i rokoj 17 Б1*; *uzrokuje da ona uxiva mir i pokoj 414 Б2*; *данаска да бъде в миръ и в покойнъ местъ и приживалнште твѣвнѣ 7 А*; *покомъ господни бог даровао нест царкви свонон миръ, и покои 18 З*.

2. *Plt i tѣlo*. В диахронен план синонимните лексеми съдържат ятова гласна и сонантично *l*, чиито рефлексии се различават в съвременните на книжовниците южнославянски езици. „Илирийската“ норма е преднамерено отворена към спецификата на южнославянските фонетични системи и я използва с определени стилистични цели. Затова начинът, по който е „озвучена“ тази синонимна двойка в *Б* и *А*, ясно отразява различната езикова ориентация на авторите. Бакшич се придържа към щокавско-чакавския, но и чипровския рефлекс *l > u* и проявява непоследователност в предаването на ятовия рефлекс – дубровнишкият йекавски се конкурира с чакавския и западнощокавския икавски. Първият рефлекс като цяло преобладава в *Б1*, а вторият в *Б2* – т. е. за автора тази синонимна двойка е клиширана и той не я обособява фонетично от общия контекст: *put, ili tielo 50-51 Б1*, *uze tilo i put џovičansku 19 Б2*.

В *А* последователно е отразен характерният за българския и за сръбския език, за северозападните чакавски и кайкавските говори екавски ятов рефлекс.

По отношение на сонантично ! най-вероятно са представени особеностите на българския език. Очевидно също под българско влияние повечето синонимни двойки съществителни и прилагателни имена, образувани от основи *tél-* и *přt-*, участват в разпадащи се или напълно разпаднали се падежни синтагми: *вд нвге нантн крака вд телw н палтн 24*; *квн свн пвдлwжнше хрѣста радн телw н палт свонв на разлнкн маценне 4*; *сдрава телw палт, н дѣша гвспвднна нсвкарста 5*; *мвлнтва када дѣша нспалтн нан нстелw нслазн 8* – *спасн раба нан рабв ... вд сваке недѣге, дѣхѣфна, палтена, н телесна нсвавнте раба свжна вд, свакуга недѣга дѣхѣфнуга, телеснуга, н палтенуга 22 А*. Явно българският фонетичен облик на лексемите улеснява проникването и на български морфосинтактични особености.

3. *Istina i pravda*. Тази синонимна двойка се среща в *Б1, Б2* и *З*. У Бакшич от основите *istin-* и *pravd-* се образуват различни части на речта и тази по-голяма словообразователна активност е съпроводена от разколебаването на клишираната синонимна двойка. Лексеми от основата *istin-* се комбинират с лексеми от основи *podrrip-* и *narav-*, като чрез допълнителната синонимна съчетаемост се акцентира върху обхвата на означаваното понятие и неговата природна същност: *koyi nie drugo, nego Istina, i navyechia Pravda 84 Б1*; *Ali ne darxasce pravdu i istinu buduchi on sudacz 108 Б1*; *nauparvo podrpuno ponixnom istinom, i pravdom neogovarayuchijh 406 Б2*; *upravglia staze nasce k' Bogu i istinomu, i pravedomu sunczu 129–130 Б2* – *koyoyse pristojk jako istinoy, i naravnoy Mayczj Voxyoy 13 Б2*; *yest znamenye podrpuno, i istino od oholosti sarçane 311 Б2*. Пейкич остава в рамките на устойчивата синонимна комбинация: *вѣдѣнн истнна, н правда, да дѣх светн не само од ѿца, него н од сына нхѣодн 69 З*.

4. *Oblast, vladanije, gospodstvo*. В *Б, А* и *З* се комбинират лексеми от основите *vlad-*, *vlast-* и *gospod-*. У Бакшич най-фреквентно е съчетанието *oblast i vladanije*: *bisce pod oblast, i vladanye Iruda kraglia 85–86 Б1*, *darova gnoy oblast, i vladanye varhu svega svita 16–17 Б2*, *[Maria Divicza] oblastiyu, i vladanyem ... vlada zayedno sinom nebo, i zemgliu 13 Б2*. Устойчива е и комбинацията *oblast i gospo(d)stvo*: *... vlada velikom vridnostyu gospostvom, i oblastiyu 114 Б2*, *Imayuchi dakle Divicza Maria kakono Mati oblast, i gospostvo vlastito svarhu sva sinovglia dobra 19 Б2*. Тези синонимни двойки изпълняват главно емфатична декоративна функция най-често в контекста на възхвала на Дева Мария. В един пример семантиката на *власт* синонимно се прецизира като 'сила': *ih svih nad hodi bez prilike oblastiyu, i mochiu 19–20 Б2*.

В *А* също се комбинират лексеми от основите *vlast-/vlad-* и *gospod-*: *пвдлwжнн властн н гвспвдствва 15* (макар че тази лексикална синонимна двойка има съответствия при Бакшич, тя няма напълно идентична стойност поради замяната на сърбохърватската дативна конструкция с генитивна – причината очевидно е българското езиково съзнание на автора, подведено от омонимията на граматичните морфеме на съществителното *vlast*). Основата *vlad-* може да се яви и в друг словообразователен вариант: *дѣштвнне ѿ свнега зѣмалскога владалства н гвспвдствва нен, пвдлwжнн б*. Етимологично свързаните, но в синхронен план достатъчно диференцирани лексеми *oblast* и *vlast*, както и отглаголното съществително *vladanije* означават обобщеност, абстрактност на признака, което се сигнализира и по словообразователен път; за разлика от тях формата *vladalstvo* има по-конкретно значение – 'светска власт'. Сложната словообразователна структура на основната двойка контактни синоними

става непосредствен импулс за търсене на други словообразователни средства за по-нататъшно семантично нюансиране, с което се разколебава устойчивостта на клишираните синонимни съчетания.

В 3 също както в *Б* се наблюдава тенденция към комбиниране с разнокоренни основи, добавящи нови нюанси в семантиката, в посока към 'сила': *савор светн ДНЖНХОМ СВ8 НАКОСТ, Н ОБЛАСТ Д8ХОЕВН8, РАЗЛ8ВН8ШНХН ОД ВННРНН* 12, и 'хиперболизация': *подпрсе на цап радн велнванство, н господство* 39, с характерното за Пейкич аналитично изразяване на причинно-следствените отношения на морфосинтактично ниво.

5. *Vazda i va vėke vėkom*. Тази синонимна двойка се среща в *Б* и *А*. Нейният първи член е наречието *vazda* с характерния чакавски рефлекс *вѣ-* > *va-* (*vazda* 180 *Б1*, за *vazda* 17 *Б2*; *васда* 16, 20, 24 *А*). Най-често то се свързва с почти идентични формулни изрази, очевидно повлияни от средновековния речев етикет и образувани с лексемата *vėk*: *postaviyu za vazda, i po sve vike vikom Gospogiu, i Kragliczu od Angelovu* 17 *Б2*; *н васда (н) ва веке веквм* 19, 20, 24 *А*. Между *Б* и *А* се очертават минимални разлики в предложната употреба, лексикалния състав на конструкциите и ятовия рефлекс, което е предпоставка за разширяване на семантичната съчетаемост. При Бакшич се явява и характерната за западните щокавски области лексема *sveder*: *yachiu sveger xiveti ù tuzi, i bolesti, i vazdachie biti sarcze moe utopglieno u vau* 180 *Б1*.

Разнообразната словообразователна реализация на синонимните основи допринася за разколебането на устойчивите синонимни връзки. Бакшич употребява и прилагателното *svederni*, което проявява разнообразна синонимна съчетаемост – чрез нея се нюансира непрекъснатият характер на означаваното понятие (*svegernimi molitvami, i nepristaynemi molbami* 6), както и максималният му обхват (*Da ima sluga Voxiy za svegerni i opcheni nauk naslidovati stope prisvete Divicze* 284 *Б2*). В *Б2* словообразователна активност проявява и основата *vėk-*, като традиционността и клишираността на употребата на атрибутивните форми се проявява и в словоредата: *obrani gnega od prievara, i narokon dade gnemu svitlost vičnu toyest, blaxenstvo vikuvično na nebesih* 136. Ф. Станиславов употребява две именни синтагми с подобно адвербиално значение: *Мѡлантѡ хѡфлант Бѡгѡ всепрестанка ѡ слѡ, н ѡ двѡбѡрѡ беспѡицнѡ* 194.

6. *Sabrati, skupiti, združiti, sjediniti*. Тези лексеми означават ключово понятие за съчиненията на българските католици, които проповядват приобщаването към християнските ценности в различни аспекти – църковно-институционален, теологичен, етичен. Синонимно употребените лексеми са стилистично неутрални и се образуват от префикса *s(a)-/z-* в неговото социативно значение + основите *-bir-/ber-*, *-kup-*, *-drug-*, *-jedn-*, които изразяват обединение чрез събиране, натрупване, сдружаване в една общност, единение. Най-фреквентна комбинация образуват лексемите с корени *-kup-* и *-bir-/ber-*. В съчиненията на Бакшич се реализира най-голям брой синонимни съчетания: *(s)kup-* и *(s)bir-/s)bor-*: *kupi ù zbira* 57, 314 *Б2*; *ù skup, to yest u zbor xidovski* 24 *Б1*; *(s)kup-* и *(s)jedin-*: *o blagoskroviscte sveto ù komu svaka svetigna skupglena, i s'yedignena uzdarxise, i hrani* 55 *Б2*; *(s)drug-* и *(s)jedin-*: *uçinise i začę Tilo svimi Vdi, i načini izvarsno, komubi zdruhena, i syedignena Dusca* 295 *Б2* (Основата *drug-* се реализира и като съществително име за означаване на 'общност, общество, група хора'. Чрез разнообразна суфиксация се постига богато семантично нюансиране: *O druscтво prisveto, o slavna druxino – s'velikom druxbom – koyaye toy skupstina od uçenikov* 67 *Б1*). Характерно само за Бакшич е включването и

на основата bliz-: Ne samo pridobi Divicza sva stvorenya ù syedignenyu, blixnosti s'Vogom 344 B2.

А отразява само най-фреквентната и стилистично неутрална синонимна двойка: дан нєнѣ Бѣгѣ н Гѣспѣдѣнѣ нашѣмѣнѣ, скѣпѣнѣ, свєрє, н ѡбратє б. Тъй като съчинението на Кр. Пейкич е подчинено на идеята за обединението на двете църкви, стремежът внушението да обхване целия текст се проявява в друг специфичен начин за разпадане на устойчивите синонимни изрази – превръщане на контактните синоними в дистантни: даєє опет цѣркѣвє снєднѣнє 2; даєєн опет цѣркѣвє снєднѣнєнє вилє 5 – здравѣнѣтѣсє цѣркѣвѣн западѣнѣн 3 – вѣн в Калѣдѣдоннє сѣбор в комѣ вѣнѣ скѣпѣлєнѣнѣ оцѣн вѣншє од, 600. вѣн сѣбран ѡвѣн сѣбор свѣрот Сѣтнѣѣ аркѣнмандрѣнтѣ цѣрогѣрѣѣннѣнѣ 5.

II. ОБЩИ ЛЕКСЕМИ, ОБРАЗУВАЩИ РАЗЛИЧНИ СИНОНИМНИ РЕДОВЕ В ОТДЕЛНИТЕ СЪЧИНЕНИЯ

1. *Pribivalište*. По словообразователната си структура лексемата *pribivalište*, употребена в B2, принадлежи към високия стилистичен пласт (срв. заглавието на самата книга – *Blagoskrovište nebesko*; неслучайно в B1 названието *gostionica* 'мястото, където отсядат евангелските личности' придобива оттенък на престижност чрез комбиниране с лексема, принадлежаща към същия словообразователен тип: ò blaxeno svratiscte, o blaxena gostionice 29). Нюансирането на нейното значение остава в границата на понятията от теологично-църковната сфера. Най-абстрактното значение 'небесен рай, ангелско и Божие обиталище' се прецизира чрез комбинацията *pribivalište – stan(je): da pogledasc samo yednom ovo moye nevoglno sarcze, pribivaliscte, i stan od tolikih neposctenya 309–310 B2; Ona, koya imasce biti stan, i pribivaliscte sina Voxyega 335 B2*. Допълнително в многочленен синонимен ред към двете лексеми могат да се включат неутралната лексема *kuća* и романската заемка *kamara: ù vascoy prisvetoy Kuchi... pribivaliscte, i stanye vlastito Boxye 97 B2; à meniye dosti dami bude dopuscteno uliesti tada ù vascoy Kuchi, rietichuye Rayem Nebeskim, na zemgli Pribivaliscte Boxye, stan od Angelov, Kamara skrovita 7 B2*.

Второто значение на *pribivalište* 'храм' също се реализира чрез романско-славянска синонимна двойственост: *tempal – svetište: na misto templā, i pribivaliscta Duha Svetoga yest učignena pesctera od razboynikovu 385 B2; buduchi isti duh sveti siscao posvetitiye kakono svoy tempal, i pribivaliscte, i obogatitiyu kakono svoye svetiliscte, donese sobom sva svoya bogatstva, i dari od Raya 21–22 B2*.

Лексемата *pribivalište* означава и 'престол' в съчетание с две лексеми с идентичен корен, но с различна по сложност словообразователна структура – *stol, pristoliye: ù Lublinu Gradu Poglavitomu od Pogliacke zemglie buduchi stol, i pribivaliscte vlastito onega Kraglevstva 201 B2*. В рамките на изразяване на това значение се проявява връзката между особеностите на композицията и употребата на контактни синоними. При наличието на латински цитати в текста именно в техния превод и особено в коментарната част зачестяват случаите на лексикална синонимия: *Tronus eius sicutsolin conspectu meo; Pristolye gnegovo kako suncze prid obrazom moijm. To yest Pristolye moga sina, koye yest Mati gnegova, ù koyoy on učini pribivaliscte, i pristolye, kakonoti ù Pribivalisctu, i pristolyu od veličanstva, yest prid moijma očima čisto, i svitlo kakonoti isto suncze 338 B2*. Така при Бакшич семантичното нюансиране на лексемата *pribivalište* се постига със словообразователни и с лексикални синонимни средства в

рамките на общоупотребимата южнославянска лексика, но и чрез спорадична употреба на романски заемки.

В *A* се очертава по-широк диапазон между абстрактно и конкретно в изразяването на съответното значение, като съзнателно се въвеждат контактни синоними с ярка регионална окраска. В най-абстрактното си значение, в една молитва за душата на покойника, лексемата *přibivalište* се съчетава с неутралната и общоупотребима лексема *mesto* с екавски ятов рефлекс: *Данаска да бъде в мнрѣ н в пѣкшнѣ местѣ н прѣнвѣвалншѣ тѣвѣнѣ 7*. Синонимният ред продължава с названия на места с по-конкретно значение, характерни за различни области на южнославянския ареал (по-разговорната окраска на тази част от синонимния ред внася употребата на форма с изпаднала съгласна *h*): *Данаска да бъде в мнрѣ н в пѣкшнѣ местѣ н прѣнвѣвалншѣ тѣвѣнѣ двѣм, нжа, н квкна тѣвѣнна 7*. За изразяване на най-конкретно значение в напътствие към паството срещу вещниците и магьосниците *Ф*. Станиславов употребява като дистантен синоним наречието *у/в къци* (за разлика от *квкна*): *нн да се на де, нн пне, нн двѣма, нн вкаштн да се впштѣнѣ какѣ вѣн ... пвштѣтѣ ввкштн, н надетѣ, н пнетѣ, н двѣмѣ стѣн... 4*.

2. *Začeti*. Чрез синонимната съчетаемост на тази лексема у Бакшич надделява акцентиранието върху теологичните аспекти в семантиката (срв. синонимните двойки с глаголите *obrazovati, stvoriti, učiniti se: ono zamescenye od kogase imasce obrazovati, i začeti tilo od one pričiste Divicze 334; buduchi od parvogoa hipa svoga začetya, to yest od stvorenya dusce, i s'yedinenya s'tilom ... 329; od gne pričiste Karvi učinise, i začę Tilo 295*. Последователно се избягва отразяването на резултата от новото йотуване в абстрактните съществителни имена *začetije, stvorenije*.

Ф. Станиславов остава в рамките на една по-конкретна интерпретация на понятието. В контекста на молитвените заклинания срещу безплодие като дистантни синоними се употребяват глаголите *zajti* и *začeti*: *Да ѿд Дѣха Светаго за нде 13; Да мѣже за нтн 13 – за зачетн 12*. Първата форма може да е с неотразено по-ново шокавско йотуване колкото поради следване на традицията, толкова и поради отразяване на една обща чакавска, кайкавска, старошокавска и българска особеност.

3. *Bolest*. В *B1* и *B2* лексемите от основа *bol-* най често се съчетават със синоними от основа *žal-, tug-* и *muk-* (например: *od velike bolesti, i xalosti 123 B1; ō velikoy bolesti, i tuzi 193 B1; ō ovieh mukah, i bolestih 171 B1*). Коренът *bol-* проявява най-голяма словообразователна продуктивност – срв.: *bolest 21 B1 – bolezan 151, 181 B1, bolezani 243 B1; bolezniivo 133 B1 – bolexgliv 152 B2, bolexgliva 199 B2*. Семантична диференциация може да се постигне и чрез едновременната употреба на различни словообразователни модели: *scesta bolezan biasce od skruscenya, to jest, da bolest koyu tarpe ne za svoye griehe, nego za nasce 152 B1*.

От *tug-* също се образуват две съществителни имена – най-често *tuga* и *tugovanije* с по-абстрактно значение: *bolest divicze Marie, i gne plač, i tugovanye 97 B2*. Единичните случаи на съчетаемост с други лексеми не променят общата тенденция на интерпретиране на *bolest* като тъга, жалост, страдание – т. е. като лексикален елемент от пасионалния семантичен пласт на съчинението. Очертават се допълнителни смислови признаци, свързани с изтъкване на психически състояния – *плач: bolest divicze Marie, i gne plač, i tugovanye 97 B1; горчивина: razmiscgliati gorčinu, ispisati bolesti, i izgovoriti tughе 136 B1; страх:*

dayuchimu veliku boyazan, i bolest rikanyem, hropanyem gnihovim 123 Б2; християнски етични категории – od koga skruscenya, i bolesti Isukarstove govori 152 Б1; toliko bolexgliv, i obnevogliv 152 Б2; Maria kako primilostiva Mati, i bolexgliva 149–150 Б2.

Като цяло у Бакшич означаваното понятие е бароково естетизирано, докато в А запазва конкретното си значение. И тук от основата *bol-* се реализират разнообразни словообразователни модели – срв. *bolest 24, bolestan 6 – bolnav 23* (в случая именно наставката потвърждава българския произход на лексемата); *gazboli – roboli* (аквсе, квнн wd, бас расбвлн н пвбвлн да пвзвквє Пвпа 4 – наред с минималната разлика в степента на интензивност на действието, реализирана чрез различните префикси, надделява еуфоничният ефект от повтарящия се корен и граматичната морфема за 3 л. ед.ч. сег.вр.; той е търсен съзнателно за постигане на специфичната молитвена напевност на текста). Лексемите обаче най-често се съчетават синонимно с форми от основа *beteg-* от унгарски произход, характерна за чакавските и особено за кайкавските говори и съответните писмени традиции (срв. пвмвлнмвсе ... ввлесннем н ветешннем нцеленне 6). Друга група синонимни лексеми се образува от основа *petošt-*: квнн ввлннф н неввштан несам 23. Сходната семантика на основите *petošt-* и *beteg-* позволява тяхната директна синонимна съчетаемост без посредничеството на *bol-*: Мвлнтвк за ветешног wd, све хвда неввштагв мвлнсе Пвп снцє 24. Последователната употреба на рефлекса *št < gt* в основата *petošt*, както и традиционното окончание *-ago* подсказват, че формата е от източната част на южнославянския регион – книжна сръбска или българска. Лексемите и от трите основи, които означават конкретно физическо състояние, могат да образуват и многочленен синонимен ред: Гвспвде свегамвштна н вецнн Бвже, wdженн н wdпадн свакв неввшт, н недвге, свакв ввлест, н хрпвпштннв н ветар ветешнн 24.

4. *Jaoh lele*. Предпочитанието на Ф. Станиславов към ярко обособени не само по произход, но и по стилистична стойност лексикални синоними проличава и в употребата на възклицателни изрази – срв. у Бакшич: *Jaohche biti meni, i lelle ò Divicze blagosovglena 424 Б2*, и съответно в А: гврє вамн, када вн рєцєт Хрствє, Навхнлєлє вамн Пастрнр 4.

5. *Razum, pamet, mudrost*. При Бакшич синонимната двойка *pamet i razum* (срв. *Tkogodbi imao sctogod pameti, i razuma 410 Б1*) е най-неутрална в стилистично отношение, като лексемата *razum* проявява по-разнообразна съчетаемост при нюансиране на основното значение. От една страна, се комбинира с лексеми от основа *mudr-*, с което се акцентира върху качества, свързани не само с разсъдъка, но и с наличието на житейски опит, благоразумие и овладени поведенчески реакции (*imati dobre sinove, mudre, i razumne 211 Б1; vascom mudrostyu, i razumom poispravite 0 Б1; yest mudra, i razumna, yereye Mati od mudrosti 62 Б1*). От друга страна, значението на понятието придобива чисто логически оттенъци в съчетанието на *pamet* и *razum* с *razlog* (*ne smuchuyu gnim razum, i razlog 156 Б1; daye izvan pameti i razloga 66–67 Б2*; срв. също така комбинацията *razlog ili razbor 50–51*, която актуализира признака *причинност*. Разумът като познание се нюансира чрез лексикални форми от основи *zna-* и *izkus-* (*radi velikoga razuma i znanya 143 Б1; koga ne samo po priprostomu znanyu očitovanomu, nego yoscte spoznanyem, i iskuscenyem znasce 44 Б1* – във втория пример префигираното отглаголно съществително от основа *zna-* в специфичната си синонимна съчетаемост създава асоциация за търсене,

проверяване, като на този процес се придава особена значимост в контекста на общия поучителен тон на съчинението). Знанието може да се схваща и в конкретния и принизен смисъл, за което се използва лексемата *hitrost*: (дяволът) *vechom hitrostyu, i znanyem nastojij 118 B1*. Тази славянска дума означава умение, занаят, изкуство, като придобитата през Средновековието негативна окраска ѝ позволява да бъде употребена при описанието на дяволските дела. Така при Бакшич чрез синонимна съчетаемост се разграничават концептуално висшето познание-мъдрост, логическото познание в неговата причинност и познавателна активност и накрая – (дяволското) умение и вещина.

За Пейкич понятието *разум* също е ключово, доколкото той прилага исторически аргументи в защита на тезата си и изисква рационална поведенческа нагласа от читателите. Авторът също употребява синонимите *pačet* и *gazum*, но в комбинация с *dobrota* (срв. в писмо до гръцкия цар: пак моѡлаше, да светн Отац слажнсе од, своне паметн, разум, н довроте згарцнма 55), с което придава на основното понятие силна етична окраска. За разлика от Бакшич Пейкич не разграничава ясно понятията *мъдрост* и *познание, наука* (схващана като теологична образованост): гдне голеѡ, в комв стоне ввеѡн навке, н мъдростн спновн гарвкн 65; Серафнн, мъдар, н прндзбока навка 53. Оттук става обяснима възможността синонимни форми от основи *mudr-*, *pačet-* и съответно от *mudr-* и *pauč-* да се съчетават с лексеми от основа *rovog-*, т. е. семантиката на понятията *разум, ученост, мъдрост* се допълва с признака *набожност* (Светн Анселомо столнком мъдростнв, паметно, н побожно носне в дншпствованнв згарцнн 47; Човнк онн велнке побожностн, навка, н мъдростн 49). Следователно в 3 се актуализират етичните и верските измерения на понятието, докато Бакшич прецизира семантично философско-теологичните му аспекти.

6. *Biti*. И двамата автори употребяват за изразяване на основното значение глагола *biti*, който обаче проявява различна синонимна съчетаемост според контекста. В *B1* при описанието на мъченията на Исус се наблюдава характерната за барока контрастност между натуралистичните възприятия и абстрактно-теологичното осмисляне на действието. В това съчинение *biti* се комбинира с глаголни лексеми от основа *muk-* (*tolikoga biyahu, i mučahu biči 96*), *poraz-* (*bi poraxen i biyen 73*), *obnevolj-* (*prigorko bisce bio izbiyen, i obnevoglien 79*), които изместват фокуса от описанието на чисто телесните страдания към пасионалното им интерпретиране. В *B2* при аргументирането на тезата си чрез конкретни притчи и истории (*slike, prilike, pelde*), съпоставяйки битката между две армии с борбата срещу дявола, Бакшич използва синонимната двойка *biti se – gvati se* с основното значение на лексемите (Какоби *mogle stati voyske prid onih koj gnih biu, i arvu, dabise za yedno godiscte, ili za yedan misecz digla yoy hrana? Imascse biti, i arvati dyavlom moguchim, i himbenim nepriateglom, a nechesc primiti, i uzeti pomochi, koyetiye Bog pripravio 395*).

Пейкич остава в рамките на конкретната семантика *biti – tući*, чрез която акцентира върху неправомерността на физическото насилие над една положителна историческа личност в определена ситуация: внен шнѡамн, тѡвен камчнамн, свѡвен, н везан на мрамороч 25–26.

7. *Činiti*. Възможностите за директни съпоставки между *A* и *3* в областта на лексикалната синонимия са рядкост, поради противоположните позиции на двете съчинения в системата от жанрове. Все пак при означаването на понятието за действие и двамата автори употребяват лексеми от основа *čín-*. Ф. Станиславов предпочита синонимното ѝ комбиниране с българския

глагол *струвам* (Защо вне ... допштаватѣ да сна струванъ и цнненъ в Стадахъ вашнх 4) с характерната декоративна функция на граматичните морфемии за 3 л. мн.ч. сег.вр. При Пейкич в общия поучителен контекст на творбата действията, свързани с обединението на църквите, се представят като окончателни, доведени до край (срв. доконс-: и тако вн недннство в окомъ саборъ згарцем внннено, и доконвано 56; неси вн послало в рнм свога нанвеѣга генерала ревеного шеремет, да нзпнше свака внненна, и доконванна сабора флорентинскога 84) или схващани като дълг (дуг-: вѣдѣнн. Да нанмаѣне влакно в око, недамъ вндннн свона внненна, и двгованна, грншннн пѣст, пѣстн в намъ 59–60).

* * *

В употребата на общите контактни синоними в съчиненията на тримата автори се проявяват определени тенденции. Клишираните синонимни изрази остават непроменени, когато изграждащите ги лексеми са с проста словообразователна структура и не съдържат фонетични признаци, по които южнославянските езици се различават. Българските католически книжовници познават южнославянските говорими езици и писмените им традиции, като често използват техните специфични фонетични особености за семантично и стилистично нюансиране на понятията. Ако в основата на дадена лексема бъдат отразени регионални фонетични черти, това изменя семантиката ѝ, поради което се разколебава устойчивостта на двойката контактни синоними и се открива възможност за синонимно съчетаване с други лексеми. Локалният фонетичен облик на лексемата може да бъде съпроводен и от изменения на морфосинтактично ниво – при употребата на една и съща синонимна двойка в падежна и съответно в аналитична конструкция определено се променят контекстуално обусловените ѝ семантични граматични признаци. Друг фактор за разколебането на устойчивите синонимни двойки е словообразователната структура на лексемите. По-високата степен на сложност обикновено предизвиква стремеж семантичното нюансиране да се постигне и с други словообразователни средства – попълването на словообразователните гнезда с нови единици открива възможности и за разширена синонимна съчетаемост. Следователно идентичните клиширани двойки контактни синоними се явяват в отделните съчинения в аморфни звукови образи, в изменчиви морфосинтактични конструкции, съпроводени от случаи на словообразователно вариране, като може да се достигне до пълно разпадане на първоначалната комбинация и до употреба на дистантни синоними. Така устойчивите асоциативно-семантични връзки не толкова се разкъсват, колкото увеличават обхвата си и по-дълбоко се инфилтрират в структурата на текста.

Възможността една лексема при различни автори да образува различни синонимни редове показва своеобразието във възгледите на тримата книжовници за принципите на семантично нюансиране. Сравнително най-умерено това явление се проявява у Кр. Пейкич, донякъде и поради жанровата специфика на съчинението му. Той използва предимно общоупотребими южнославянски лексеми; в определени случаи постига допълнителни логически или емоционални акценти чрез употребата на синонимите в аналитични конструкции. Бакшич също избягва лексеми с ярка регионална окраска (макар че има известни предпочитания към западнощочавското и чакавското лексикално богатство). Освен по чисто лексикален път чрез разнокоренни основи в неговите съчинения семантиката нерядко се нюансира чрез словообразу-

вателни средства в еднаквокоренните основи. В *A* се съчетават лексеми с ярка говорима регионална и книжна стилистична окраска в аналитични синтактични конструкции или с изкуствено употребени граматични морфеми. Според естетическите принципи на барока Бакшич постига йерархизирана и хармонична допълнителна метафоризация на представите. У Ф. Станиславов се проявява друг аспект на бароковото светоусещане – ефектът от съчетаването на несъвместими контрастни стойности.

Произведенията на българските католици имат предимно преводен или компилативен характер и творческата сила на авторите се съсредоточава именно в начина на употреба на езика, тъй като толерантната „илирийска“ норма им дава относителна свобода на избора. Като обединяват езикови средства от различни области на славянския Юг според светоусещането на балканския човек през XVII–XVIII в. те успяват да постигнат допълнителни семантични и естетически внушения към конкретното съдържание на всеки отделен текст, които не могат да бъдат осъществени в рамките на един отделен книжовен език.

Naida Ivanova (Sofia, Bulgaria)

CONTACT SYNONYMS IN WORKS OF PETER BOGDAN BAKSCICH, PHILIP STANISLAVOV AND KRASTIO PEIKICH

(Summary)

The use of contact synonyms in the literature of Bulgarian Catholics from the period of the 17th and the beginning of the 18th century is revealed in this article. Their standard language model was built on a common South Slavic base. The synonyms for expressing certain meaning, existing at least in works of two of these three men of letters are investigated. We can distinguish two groups of contact synonyms: 1) cliché pairs, which we can come across in different authors in their identical shape; 2) using one and the same lexeme which in different works creates different groups of synonyms. We settle the reasons for preserving or shattering the language stability of “Illyric” pattern and point out individual language and conceptual views of the authors.